

رضامندی زناشویی، ابراز هیجان والدین و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان

بتول احدی، دکتر الهه حجازی*، دکتر احمد به پژوه*

چکیده

پژوهش حاضر رابطه رضامندی زناشویی، ابراز هیجان والدین به کودک و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان را مورد بررسی قرار داده است. بدین منظور ۲۰۹ دانش آموز دختر و پسر پایه‌های دوم و چهارم دبستان در دو منطقه آموزشی شهر تهران و والدین آنان مورد بررسی قرار گرفتند. داده‌ها از طریق سه پرسشنامه (پرسشنامه رضامندی زناشویی، پرسشنامه ابراز هیجانی والدین به کودک و پرسشنامه رفتار کودک) به دست آمد. نتایج نشان می‌دهند که وقتی رضامندی زناشویی بین زوجین پایین باشد، مشکلات عاطفی - رفتاری در کودکان افزایش می‌یابد. همچنین نتایج پژوهش بیانگر آن است که ابراز هیجانی والدین به کودک نمی‌تواند همبستگی معنادار بین رضامندی زناشویی و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان را تبیین نماید. زیرا رضامندی زناشویی و ابراز هیجانی والدین، هر دو مستقل از یکدیگر با مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان رابطه دارند.

کلید واژه‌ها: رضامندی زناشویی، ابراز هیجان والدین، مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان

● مقدمه

در میان عوامل اجتماعی زیادی که در تحول کودک سهم دارند، خانواده بدون شک از

اهمیتی اساسی برخوردار است. روابط بین کودک و والدین را می‌توان به عنوان نظام یا شبکه‌ای از عوامل و بخش‌هایی دانست که در واکنش‌های متقابل با یکدیگرند. در سال‌های اولیه تنها روابط موجود برای کودک، روابط او با والدینش است. کنش متقابل و رابطه عاطفی بین نوزاد و والدین به انتظارها و واکنش‌های کودک در روابط اجتماعی آینده شکل می‌دهد. اعتقادات، ارزش‌ها و نگرش‌های فرهنگی توسط والدین پالایش و به صورتی منسجم به کودک ارائه می‌شوند. شخصیت، نگرش‌ها، طبقه اجتماعی - اقتصادی، عقاید مذهبی، تحصیلات و شغل پدر و مادر، در ارائه ارزش‌های فرهنگی و معیارهای آن بر فرزند تأثیر می‌گذارند. خانواده، کودک را برای قبول مسئولیت آگاه می‌سازد، به افکار، عواطف، اراده و فعالیت وی شکل خاصی می‌بخشد و او را اجتماعی می‌سازد، بدین معنی که از طریق الگوگیری و تمرین به او می‌آموزد که چگونه خود را با هنجارهای اجتماعی منطبق سازد.

بی‌شک در تعیین رفتار بارز و آشکار کودک، واکنش‌های عاطفی، ادراک، نگرش‌ها و ارزش‌های او، خانه و خانواده از اهمیت خاص برخوردار است. خودپنداشت و احساس ارزش‌مندی کودک از نگرش اعضای خانواده نسبت به او، نشأت می‌گیرد. بنابراین آثار و نفوذ خانواده در رشد کودک بی‌شمار است. جو خانوادگی که شامل روابط والدین نسبت به فرزندان، فرزندان نسبت به یکدیگر و والدین نسبت به هم است، می‌تواند در ایجاد سازش کودک تسهیل‌کننده و یا بازدارنده باشد (دیویس و کامینگز، ۱۹۹۴).

به رغم کثرت تحقیقات انجام شده در زمینه ارتباط بین کیفیت زناشویی^۱ و مشکلات رفتاری^۲ کودکان، (کاتز و گاتمن، ۱۹۹۳؛ امری و آلری، ۱۹۸۲) پژوهش‌های اندکی در زمینه فرآیندهای زیربنایی این ارتباط انجام شده است. در این قلمرو پژوهش‌هایی وجود دارند که روابط والد - کودک^۳ را به عنوان یکی از فرآیندهای زیربنایی در نظر گرفته‌اند. یافته‌های بدست آمده از این تحقیقات مبین آن است که شناخت روابط بین کیفیت زناشویی و مشکلات رفتاری کودکان، مستلزم توجه به رفتارهای والدینی است (دیویس و کامینگز، ۱۹۹۴؛ کیتزمن، ۲۰۰۰).

در برخی از این تحقیقات، نقش واسطه‌گری^۴ روابط والد - کودک در ارتباط بین کیفیت زناشویی و مشکلات رفتاری کودک مورد بررسی قرار گرفته است که نتایج این دسته از تحقیقات با یکدیگر هم سو نیستند. برای مثال نتایج پژوهش چان و همکاران (۱۹۸۹)، در زمینه فرآیندهای خانوادگی و کنش‌های کودک، مؤید نقش واسطه‌گری روابط والد - کودک است. این پژوهشگران گزارش کرده‌اند که اختلافات زناشویی، ارتباط غیرمستقیمی با مشکلات رفتاری کودکان دارد. به عبارت دیگر با حذف و یا کنترل تأثیر روابط بین والد - کودک از ارتباط بین

اختلافات زناشویی و مشکلات رفتاری کودکان، همبستگی بین اختلافات زناشویی و مشکلات رفتاری کودکان تضعیف می‌شود. ولی پترسن و زیل (۱۹۸۶) با انجام پژوهشی در زمینه اختلافات زناشویی و مشکلات رفتاری کودکان نشان داده‌اند که روابط زناشویی ارتباط مستقیمی با رفتار کودک دارد. این پژوهشگران معتقدند که کیفیت روابط زناشویی مستقل از کیفیت روابط والد - کودک، پیش‌بینی‌کننده قوی مشکلات رفتاری کودکان است.

بنابراین در زمینه نقش واسطه‌گری روابط والد - کودک نتایج ناهم‌گرایی وجود دارد. با این حال به دلیل تفاوت‌های مهم روش شناختی پژوهش‌های فوق، نتیجه‌گیری قطعی درباره نقش واسطه‌گری کیفیت روابط والد - کودک در ارتباط بین روابط زناشویی و مشکلات رفتاری کودکان مستلزم انجام تحقیقات بیشتری است.

نتایج پژوهش‌های متعدد نشان می‌دهد که ابراز هیجان والدین^۵ به عنوان یکی از متغیرهای مهم با کیفیت روابط والد - کودک و مشکلات رفتاری کودکان ارتباط دارد (ایزنبرگ و همکاران ۲۰۰۱؛ لینداهل، ۱۹۹۸). برای نمونه یافته‌های پژوهشی دان و براون (۱۹۹۱) و هالبرشتا و همکاران (۱۹۹۵)، حاکی از آن است که چنانچه والدین در تعامل با فرزندان خود، هیجانات مثبت بسیار و هیجانات منفی اندک نشان دهند، میزان صلاحیت اجتماعی، در این کودکان افزایش یافته، مشکلات رفتاری برون‌گرایی و درون‌گرایی در آنها کاهش می‌یابد. به عبارت دیگر ابراز هیجانات مثبت والدین در خانه با حرمت خود^۶، دلبستگی ایمن^۷ و رفتارهای جامعه‌طلبی در کودکان همبستگی دارد.

بنابراین هدف از این پژوهش، بررسی نقش واسطه‌گری نحوه ابراز هیجان والدین در رابطه بین رضامندی زناشویی و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان است. با توجه به هدف ذکر شده، پرسش‌های زیر مطرح می‌شود:

۱. آیا رضامندی زناشویی و ابراز هیجان هر یک از والدین به کودک می‌تواند مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان را پیش‌بینی کند؟
۲. آیا رابطه بین رضامندی زناشویی و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان از طریق کیفیت ابراز هیجان والدین به کودک تبیین می‌گردد؟

● روش

□ جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

طرح پژوهش حاضر همبستگی از نوع پیش بین است. جامعه آماری پژوهش حاضر راکلیه

دانش آموزان دختر و پسر شاغل به تحصیل در پایه‌های دوم و چهارم ابتدایی دبستان‌های دولتی شهر تهران در سال تحصیلی ۸۲-۱۳۸۱ و والدین آنان تشکیل می‌دهند. تعداد ۲۰۹ دانش آموز دختر و پسر (۱۰۷ دختر و ۱۰۲ پسر) پایه‌های دوم و چهارم دبستان و والدین آنان، آزمودنی‌های پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهند. ابتدا به شیوه نمونه‌گیری تصادفی، دو منطقه از مناطق نوزده گانه آموزش و پرورش شهر تهران انتخاب گردید. آنگاه از دو منطقه انتخاب شده، دو دبستان دخترانه و دو دبستان پسرانه به صورت تصادفی انتخاب شدند.

□ ابزارهای پژوهش

در این پژوهش از سه ابزار اندازه‌گیری استفاده شده است که در این بخش به معرفی آنها پرداخته می‌شود:

○ الف - پرسشنامه رفتار کودکان: برای ارزیابی مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان از پرسشنامه رفتار کودکان^۱ (راتر، ۱۹۶۷) استفاده شد. این پرسشنامه که توسط یوسفی (۱۳۷۶) هنجاریابی شده است، توسط معلمان دانش آموزان مورد مطالعه، تکمیل گردید. پرسشنامه مورد نظر برای کودکان ۷ تا ۱۳ ساله طراحی شده و دارای ۳۰ گویه است. برای نمره گذاری پاسخ‌ها، سه سطح پیشنهاد شده است، بدین ترتیب که اگر عبارتی کاملاً در مورد کودک صدق کند، نمره دو، اگر تا حدی صدق کند نمره یک و اگر اصلاً صدق نکند نمره صفر انتخاب می‌شود. بنابراین دامنه نمرات از صفر تا ۶۰ در نوسان است.

برای سنجش اعتبار پرسشنامه از روش بازآزمایی استفاده گردید که ضریب حاصل برابر ۰/۹۰ بدست آمده است (یوسفی، ۱۳۷۶). در پژوهش حاضر جهت بررسی اعتبار پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شد که ضریب حاصل برابر با ۰/۸۰ بدست آمد. برای سنجش روایی^۲ در مطالعه یوسفی (۱۳۷۶) از آزمون هوشی گودیناف - هریس، آزمون بینایی - حرکتی بندر گشتالت، معدل درسی، نمرات دروس اساسی در مقطع ابتدایی (مانند دروس دینی، ریاضی، املاء و علوم)، و ارزیابی معلم از پیشرفت تحصیلی، هوش و علاقه به درس دانش آموزان استفاده گردید که همبستگی بین نمره راتر و همه موارد فوق معنادار ($p < 0/001$) بوده است.

○ ب - پرسشنامه رضامندی زناشویی: برای بررسی رضامندی زناشویی از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. این پرسشنامه که دارای ۳۸ گویه می‌باشد میزان توافق زوجین را در زمینه باورهای مذهبی، امور مالی و تربیت فرزندان، رضایت روابط جنسی، رضایت از خصوصیات شخصیتی و عادات شخصی همسر، روابط با خویشان و بستگان همسر و میزان ابراز

عشق و محبت زوجین نسبت به یکدیگر را در روابط زناشویی مورد بررسی قرار می‌دهد. برای تهیه پرسشنامه مذکور ابتدا، براساس پیشینه تحقیقاتی و مدنظر قرار دادن ویژگی‌های خاص فرهنگی کشورمان، چندین پرسش تهیه شد. سپس با اجرای آزمایشی آن بر روی تعدادی از زوجین، نقایص و اشکالات اولیه در مورد تعداد سؤال‌ها، شکل آنها مشخص شد و پس از اعمال تعدیل‌ها و تغییرات مورد نظر، پرسشنامه برای اجرای نهایی آماده و مورد استفاده قرار گرفت. برای بررسی روایی پرسشنامه از روش تحلیل عاملی استفاده شد. روش تحلیل عاملی مشخص کرد که ۳۸ گویه این پرسشنامه دو عامل را مورد سنجش قرار می‌دهد: رضامندی زناشویی بالا (۱۹ گویه) و رضامندی زناشویی پایین (۱۹ گویه) جدول ۱.

جدول ۱- بار عاملی گویه‌ها در عوامل دوگانه

گویه‌ها	عوامل	عامل اول *	عامل دوم **
۲۰			۰/۷۶
۲۱			۰/۴۹
۲۲			۰/۴۶
۲۳			۰/۵۹
۲۴		۰/۳۸	
۲۵		۰/۷۲	
۲۶			۰/۵۶
۲۷			۰/۵۳
۲۸			۰/۵۰
۲۹			۰/۶۴
۳۰			۰/۶۸
۳۱		۰/۷۷	
۳۲		۰/۵۱	
۳۳		۰/۶۲	
۳۴		۰/۷۳	
۳۵			۰/۴۵
۳۶		۰/۵۶	
۳۷			۰/۶۷
۳۸		۰/۴۷	

گویه‌ها	عوامل	عامل اول *	عامل دوم **
۱		۰/۵۱	
۲		۰/۵۳	
۳			۰/۵۲
۴			۰/۷
۵		۰/۴۶	
۶		۰/۴۴	
۷		۰/۶۷	
۸		۰/۵۲	
۹			۰/۶۲
۱۰			۰/۵۷
۱۱		۰/۷۹	
۱۲		۰/۶۴	
۱۳		۰/۶۷	
۱۴		۰/۵۹	
۱۵			۰/۶۶
۱۶			۰/۶۵
۱۷			۰/۶۵
۱۸		۰/۶۸	
۱۹		۰/۶۳	

* رضامندی زناشویی بالا ** رضامندی زناشویی پایین

تحلیل عاملی با استفاده از روش مؤلفه‌های اصلی، همراه با چرخش واریما کس انجام شده است. نمره هر عامل برای هر آزمودنی از طریق جمع نمرات گویه‌های مربوط به آن عامل محاسبه شد.

ج- پرسشنامه ابراز هیجان والدین به کودک: برای ارزیابی ابراز هیجان هر یک از والدین

نسبت به فرزندشان از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. برای تهیه این پرسشنامه که از ۱۶ گویه تشکیل شده است، ابتدا با الهام از پرسشنامه ابراز خود در خانواده (هالبرشتات و همکاران، ۱۹۹۵) و مدنظر قرار دادن ویژگی های فرهنگی کشورمان چند سؤال باز، در اختیار تعدادی از والدین قرار گرفت و از آنها خواسته شد تا مهمترین موقعیت های ابراز هیجانات مثبت و منفی خود را به هنگام تعامل با فرزندشان بنویسند. سپس با توجه به مجموعه اطلاعات گردآوری شده، شکل اولیه پرسشنامه مورد نظر آماده شد و پس از یک مطالعه زمینه یابی و برطرف کردن نقائص آن، روی نمونه اصلی اجرا گردید. برای بررسی روایی پرسشنامه از روش تحلیل عاملی براساس روش مؤلفه های اصلی، همراه با چرخش واریماکس استفاده شد. روش تحلیلی عاملی این پرسشنامه با استفاده از نتایج بدست آمده از مادران و پدران، الگوی دو عاملی مشابهی نشان داد: ابراز هیجانات مثبت (هفت گویه) و ابراز هیجانات منفی (نه گویه) جدول های ۲ و ۳.

جدول ۲- بار عاملی گویه ها در عوامل دوگانه (براساس نتایج بدست آمده از مادران)

گویه ها	عوامل	عامل اول*	عامل دوم**
۱			۰/۶۳
۲			۰/۹۳
۳		۰/۸۸	
۴			۰/۸۳
۵			۰/۸۵
۶		۰/۹۴	
۷			۰/۶۵
۸		۰/۹۵	
۹			۰/۵۹
۱۰		۰/۹۳	
۱۱		۰/۹۴	
۱۲			۰/۸۹
۱۳		۰/۸۳	
۱۴		۰/۷۵	
۱۵			۰/۸۷
۱۶			۰/۷۶

** ابراز هیجانات منفی

* ابراز هیجانات مثبت

نمره هر عامل برای هر آزمودنی (مادر و پدر) از طریق جمع نمرات گویه های مربوط به آن عامل محاسبه می شد.

● شیوه اجرا
به منظور اجرای پرسشنامه رفتار کودک، پس از آنکه با مدیران مدارس انتخاب شده،

جدول ۳- بار عاملی گویه‌ها در عوامل دوگانه (براساس نتایج بدست آمده از پدران)

گویه‌ها	عوامل	عامل اول *	عامل دوم **
۱			۰/۶۵
۲			۰/۸۹
۳		۰/۷۹	
۴			۰/۸۱
۵			۰/۸۴
۶		۰/۹۲	
۷			۰/۵۸
۸		۰/۹۱	
۹			۰/۴۸
۱۰		۰/۸۹	
۱۱		۰/۸۸	
۱۲			۰/۸۶
۱۳		۰/۸۷	
۱۴		۰/۷۲	
۱۵			۰/۸۴
۱۶			۰/۷۳

** ابراز هیجانات منفی

* ابراز هیجانات مثبت

هماهنگی به عمل آمد، پرسشنامه مذکور بین معلمان توزیع گردید. پرسشنامه‌های رضامندی زناشویی و ابراز هیجان والدین به کودک به صورت انفرادی و با استفاده از روش مصاحبه ساختار یافته اجرا شدند. بدین ترتیب که شکل طرح سوالات، تقدم و تأخر طرح آنها و پاسه‌های مورد نظر برای همه والدین شرکت کننده در پژوهش به صورت یکسان اجرا می شد. زمان اجرای مصاحبه براساس سرعت پاسخ‌گویی آزمودنی‌ها متفاوت و از بیست دقیقه تا چهل و پنج دقیقه در نوسان بود.

● نتایج

الف- توصیف داده‌ها

○ مشخصه‌های آماری مشکلات عاطفی- رفتاری کودکان (از دید معلم)، در جدول ۴، میانگین و انحراف معیار مشکلات عاطفی- رفتاری کودکان در کلاسهای دوم و چهارم به تفکیک جنس و برحسب نتایج بدست آمده از دید معلم ارائه شده است. بررسی وضعیت دختران و پسران در کلاسهای دوم و چهارم نشان داد که از دیدگاه معلم، پسران کلاسهای دوم و چهارم مشکلات

عاطفی - رفتاری بیشتری نسبت به دختران کلاسهای دوم و چهارم داشتند ($p < 0/01$).

جدول ۴- توزیع میانگین و انحراف معیار مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان در کلاسهای دوم و چهارم به تفکیک جنس برحسب گزارش معلمان

جنس	دختران			پسران		
	تعداد	میانگین	انحراف معیار	تعداد	میانگین	انحراف معیار
دوم ابتدایی	۵۴	۹/۴۴	۶/۵۰	۶۰	۱۳/۷	۹/۸۶
چهارم ابتدایی	۵۳	۷/۳۲	۷/۴۰	۴۲	۱۰/۹۸	۹/۵۲

* $p < 0/01$

○ مشخصه‌های آماری متغیرهای رضامندی زناشویی و متغیرهای ابراز هیجان والدین - جدول ۵ میانگین و انحراف معیار هر یک از متغیرهای پیشین (ابراز هیجان والدین و رضامندی زناشویی) را به طور جداگانه ارائه می‌دهد.

جدول ۵- مشخصه‌های آماری متغیرهای رضامندی زناشویی و متغیرهای ابراز هیجان والدین

متغیرهای پیشین	تعداد	میانگین	انحراف معیار
متغیرهای رضامندی زناشویی	۲۰۹	۵۶/۴۱	۲۳/۸۲
	۲۰۹	۳۶/۰۴	۷/۲۸
متغیرهای ابراز هیجان والدین	۲۰۹	۲۸/۹۷	۹/۶۳
	۲۰۹	۱۴/۹۷	۶/۷۸
	۲۰۹	۲۳/۳۴	۸/۵۷
	۲۰۹	۱۶/۳۴	۶/۸۳

○ ماتریس همبستگی متغیرهای رضامندی زناشویی، متغیرهای ابراز هیجان والدین و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم). در جدول ۶ همبستگی بین متغیرهای رضامندی زناشویی، متغیرهای ابراز هیجان والدین و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم) ارائه شده است. داده‌های جدول ۶ حاکی از آن است که مشکلات عاطفی - رفتاری از دید معلم با متغیرهای رضامندی زناشویی و ابراز هیجان والدین همبستگی معنادار دارد ($p < 0/001$).

○ بررسی اثر واسطه‌گری متغیرهای ابراز هیجان والدین در رابطه با رضامندی زناشویی و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان. برای بررسی این اثر از تحلیل رگرسیون چندگانه^{۱۱} با روش سلسله مراتبی^{۱۲} استفاده شد. برای این که متغیری به عنوان متغیر واسطه‌ای عمل کند، باید دارای شرایط زیر باشد

(سرمد، ۱۳۷۸؛ هلمیک، ۱۹۹۷):

۱. بین متغیر واسطه‌ای و متغیر مستقل همبستگی معنادار باشد.
۲. بین متغیر واسطه‌ای و متغیر برآمد (وابسته) همبستگی معنادار باشد.
۳. با کنترل اثر متغیر واسطه‌ای، رابطه بین متغیر مستقل و وابسته تضعیف شود.

جدول ۶- ماتریس همبستگی متغیرهای رضامندی زناشویی، متغیرهای ابراز هیجان والدین و

مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید مادر، از دید معلم)

ردیف	نام متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵
۱	رضامندی زناشویی بالا	-				
۲	رضامندی زناشویی پایین	-.۰۶۵***				
۳	ابراز هیجان مثبت مادر	۰/۲۶*	-.۰۳۵**	-		
۴	ابراز هیجان مثبت پدر	-.۰۳۹***	-.۰۲۲*	۰/۳۲**	-	
۵	ابراز هیجان منفی مادر	-.۰۳۹***	۰/۴۸***	-.۰۳۹***	-.۰۱۹*	-
۶	ابراز هیجان منفی پدر	-.۰۲۷*	۰/۲۸**	-.۰۱۰	-.۰۴۵***	۰/۲۶*
۷	مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان از دید معلم	-.۰۴۲***	۰/۳۸***	-.۰۴۱***	-.۰۴۴***	-.۰۲۶*

* $p < ۰/۰۵$ ** $p < ۰/۰۱$ *** $p < ۰/۰۰۱$

برای بررسی شرایط فوق، مجموعه‌ای از معادلات رگرسیون برآورد گردید تا مشخص شود

که:

۱. آیا متغیرهای رضامندی زناشویی، می‌توانند مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان را

پیش‌بینی نماید؟

۲. آیا متغیرهای رضامندی زناشویی، می‌توانند تغییرات مربوط به متغیرهای ابراز هیجان

والدین را پیش‌بینی نمایند؟

۳. آیا متغیرهای ابراز هیجان والدین، می‌توانند مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان را

پیش‌بینی نمایند؟

با توجه به تفاوت معنی‌داری که بین دو جنس (دختر و پسر) از لحاظ مشکلات عاطفی -

رفتاری توسط معلم گزارش شده بود (جدول ۴) اثر جنس در تمامی تحلیل‌هایی که برای آزمون

اثر واسطه‌گری ابراز هیجان والدین انجام شد، کنترل گردید: ($p < ۰/۰۰۱$ و $F_{(۱/۲۰۷)} = ۱۱/۸۵$ و $R = ۱۴$).

○ ارتباط بین رضامندی زناشویی و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم). داده‌های

جدول ۷ حاکی از این است که متغیر رضامندی زناشویی بالا و متغیر رضامندی زناشویی پایین، مستقل از یکدیگر با مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان از دید معلم رابطه دارند. چون ضرایب رگرسیون آنها معنادار است. منتهی رضامندی زناشویی بالا، رابطه غیر مستقیم و رضامندی زناشویی پایین رابطه مستقیم نشان می دهند. به عبارت دیگر هرچه رضامندی زناشویی بالا بیشتر شود، مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان کمتر و هرچه رضامندی زناشویی پایین بیشتر باشد، مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان بیشتر است.

جدول ۷- رگرسیون متغیر مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم) روی متغیرهای رضامندی زناشویی

متغیر مستقل	R^2	β	F	df
رضامندی زناشویی بالا	۰/۱۱	-۰/۳۵	۱۱/۸۸*	۱،۲۰۶
رضامندی زناشویی پایین	۰/۱۲	۰/۳۶	۱۲/۹۷*	۱،۲۰۶

* $p < ۰/۰۰۱$

○ ارتباط بین رضامندی زناشویی و ابراز هیجانی والدین به کودک. جدول رگرسیون متغیرهای ابراز هیجانی والدین را روی متغیرهای رضامندی زناشویی نشان می دهد. با توجه به معنادار بودن ضرایب رگرسیون، ملاحظه می شود که متغیر رضامندی زناشویی بالا و هم متغیر رضامندی زناشویی پایین سهم معناداری در پیش بینی متغیرهای ابراز هیجان دارند. به عبارت دیگر زمانی والدین (مادر و پدر) در تعاملاتشان با فرزندشان هیجان مثبت بیشتر و هیجان منفی کمتر ابراز می کنند که سطح رضامندی زناشویی بالا باشد ولی زمانی که رضامندی بین والدین پایین است، هیجان مثبت کمتر و هیجان منفی بیشتر به فرزند ابراز می شود.

جدول ۸- رگرسیون متغیرهای ابراز هیجان والدین روی متغیرهای رضامندی زناشویی

متغیرهای مستقل	R^2	β	F	df
رضامندی زناشویی بالا	۰/۰۷	-۰/۲۶	۵/۷۱*	۱،۲۰۷
	۰/۱۶	-۰/۳۹	۱۳/۹۵***	۱،۲۰۷
	۰/۱۵	-۰/۳۹	۱۳/۶۲***	۱،۲۰۷
	۰/۰۷	-۰/۲۷	۶/۰۸*	۱،۲۰۷
رضامندی زناشویی پایین	۰/۱۲	-۰/۳۵	۱۰/۳۷**	۱،۲۰۷
	۰/۲۳	-۰/۴۸	۲۲/۸۴***	۱،۲۰۷
	۰/۰۵	-۰/۲۲	۳/۶۸*	۱،۲۰۷
	۰/۰۸	۰/۲۸	۶/۲۳*	۱،۲۰۷

* $p < ۰/۰۵$ ** $p < ۰/۰۱$ *** $p < ۰/۰۰۱$

○ ارتباط بین ابراز هیجان والدین به کودک و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم). همان طور که در جدول ۹ مشاهده می شود متغیرهای ابراز هیجان والدین با مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان از دید معلم رابطه معناداری دارند، به طوری که ابراز هیجان مثبت والدین رابطه غیر مستقیم و ابراز هیجان منفی والدین رابطه مستقیم نشان می دهند. به عبارت دیگر زمانی که والدین (مادر و پدر) هیجانات مثبت بیشتر و هیجانات منفی کمتری نسبت به فرزندشان ابراز می کنند، مشکلات عاطفی - رفتاری کمتری در کودکان توسط معلم گزارش می شود.

جدول ۹- رگرسیون متغیر مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم) روی متغیرهای ابراز هیجان والدین

متغیر مستقل	R^2	β	F	df
ابراز هیجان مثبت مادر	۰/۱۲	-۰/۳۵	۱۱/۹۲**	۱،۲۰۶
ابراز هیجان منفی مادر	۰/۱۴	۰/۳۸	۱۴/۴۸**	۱،۲۰۶
ابراز هیجان مثبت پدر	۰/۱۴	-۰/۳۹	۱۴/۷۲**	۱،۲۰۶
ابراز هیجان منفی پدر	۰/۰۵	۰/۲۳	۴/۶۱*	۱،۲۰۶

* $p < 0.05$ ** $p < 0.001$

همانطور که قبلاً گفته شد، برای اینکه تغییری به عنوان متغیر واسطه ای عمل کند، باید با متغیرهای مستقل و وابسته همبستگی معنادار داشته، همچنین با کنترل اثر آن، رابطه بین متغیر مستقل و وابسته تضعیف شود. داده های جدولهای ۷، ۸ و ۹ نشان داد که متغیرهای ابراز هیجان والدین با متغیرهای رضامندی زناشویی و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم) همبستگی معنادار دارد.

○ برای بررسی ویژگی سوم (با کنترل اثر متغیر واسطه ای، رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته تضعیف شود) از روش تحلیل رگرسیون سلسله مراتبی استفاده شد، بدین ترتیب که متغیرهای ابرای هیجان والدین قبل از متغیرهای رضامندی زناشویی وارد تحلیل شد. جدول ۱۰ تحلیل رگرسیون سلسله مراتبی برای آزمون اثر واسطه گری ابراز هیجان مادر و جدول ۱۱ تحلیل رگرسیون سلسله مراتبی برای آزمون اثر واسطه گری ابرای هیجان پدر را نشان

همانطور که از جدولهای ۱۰ و ۱۱ مشاهده می شود، زمانی که متغیرهای ابراز هیجان والدین (هم مادر و هم پدر) قبل از متغیرهای رضامندی زناشویی وارد تحلیل می شوند، در پیش بینی مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم) توسط رضامندی زناشویی، ابراز هیجان والدین (هم مادر و هم پدر) سهم معناداری در تبیین واریانس مشکلات عاطفی - رفتاری (از دید معلم) دارند. ولی با کنترل اثر ابراز هیجان والدین از رضامندی زناشویی، متغیرهای رضامندی زناشویی همچنان سهم معناداری در تبیین واریانس های مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم) دارند. بنابراین متغیرهای ابراز هیجان والدین و رضامندی زناشویی مستقل از یکدیگر، می توانند مشکلات عاطفی - رفتاری (از دید معلم) را پیش بینی نمایند. به عبارت دیگر نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون سلسله مراتبی حاکی از آن است که ابراز هیجان والدین به کودک در رابطه بین رضامندی زناشویی و مشکلات عاطفی - رفتاری (از دید معلم) اثر واسطه گری ندارد.

جدول ۱۰ - تحلیل رگرسیون سلسله مراتبی برای آزمون اثر واسطه گری ابراز هیجان مادر

مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم)

متغیر مستقل	R^2	ΔR^2	β	F	df	
مدل ۱: رضامندی زناشویی بالا	۰/۱۴	۰/۱۴	۰/۳۷	۱۱/۹۵**	۱،۲۰۷	
	۰/۲۶	۰/۱۲	-۰/۳۵	۱۱/۹۲**	۱،۲۰۶	
	۰/۳۳	۰/۰۷	-۰/۲۹	۸/۰۸**	۱،۲۰۵	
	۰/۱۴	۰/۱۴	۰/۳۷	۱۱/۹۵**	۱،۲۰۷	
	۰/۲۸	۰/۱۴	۰/۳۸	۱۴/۴۸**	۱،۲۰۶	
	۰/۳۳	۰/۰۵	-۰/۲۴	۵/۱۱*	۱،۲۰۵	
	مدل ۲: رضامندی زناشویی پایین	۰/۱۴	۰/۱۴	۰/۳۷	۱۱/۹۵**	۱،۲۰۷
		۰/۲۶	۰/۱۲	-۰/۳۵	۱۱/۹۲**	۱،۲۰۶
		۰/۳۳	۰/۰۷	۰/۲۷	۷/۰۸**	۱،۲۰۵
۰/۱۴		۰/۱۴	۰/۳۷	۱۱/۹۵**	۱،۲۰۷	
۰/۲۸		۰/۱۴	۰/۳۸	۱۴/۴۸**	۱،۲۰۶	
۰/۳۲		۰/۰۴	-۰/۲۳	۴/۴۶*	۱،۲۰۵	

* $p < 0.05$ ** $p < 0.001$

جدول ۱۱- تحلیل رگرسیون سلسله مراتبی برای آزمون اثر واسطه‌گری ابراز هیجان پدر

مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان (از دید معلم)

df	F	β	ΔR^2	R ²	متغیر مستقل	
۱،۲۰۷	۱۱/۹۵***	-۰/۳۷	-۰/۱۴	-۰/۱۴	۱- جنس کودک	مدل ۱: رضامندی زناشویی بالا
۱،۲۰۶	۱۴/۷۳***	-۰/۳۹	-۰/۱۴	-۰/۲۸	۲- ابراز هیجان مثبت‌مادر	
۱،۲۰۵	۵/۴۶*	-۰/۲۵	-۰/۰۵	-۰/۳۳	۳- رضامندی زناشویی بالا	
۱،۲۰۷	۱۱/۹۵***	-۰/۳۷	-۰/۱۴	-۰/۱۴	۱- جنس کودک	
۱،۲۰۶	۴/۶۱*	-۰/۲۳	-۰/۰۵	-۰/۱۹	۲- ابراز هیجان منفی‌مادر	
۱،۲۰۵	۸/۹۱**	-۰/۳۱	-۰/۰۸	-۰/۲۷	۳- رضامندی زناشویی بالا	
۱،۲۰۷	۱۱/۹۵***	-۰/۳۷	-۰/۱۴	-۰/۱۴	۱- جنس کودک	مدل ۲: رضامندی زناشویی پایین
۱،۲۰۶	۱۴/۷۳***	-۰/۳۹	-۰/۱۴	-۰/۲۸	۲- ابراز هیجان مثبت‌مادر	
۱،۲۰۵	۹/۴۳**	-۰/۲۹	-۰/۰۸	-۰/۳۶	۳- رضامندی زناشویی پایین	
۱،۲۰۷	۱۱/۹۵***	-۰/۳۷	-۰/۱۴	-۰/۱۴	۱- جنس کودک	
۱،۲۰۶	۴/۶۱*	-۰/۲۳	-۰/۰۵	-۰/۱۹	۲- ابراز هیجان منفی‌مادر	
۱،۲۰۵	۹/۷۱**	-۰/۳۲	-۰/۰۹	-۰/۲۸	۳- رضامندی زناشویی پایین	

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

● بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد که متغیرهای رضامندی زناشویی (رضامندی زناشویی بالا و رضامندی زناشویی پایین) با مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان ارتباط معنی دار دارند. به بیان دیگر متغیرهای رضامندی زناشویی سهم معناداری در تبیین واریانس‌های مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان دارند. اما رضامندی زناشویی بالا، رابطه غیرمستقیم و رضامندی زناشویی پایین رابطه مستقیم نشان داد. این یافته با پژوهش‌های کاتز و گاتمن (۱۹۹۳)، رید و کریسافولی (۱۹۹۵)، همخوانی دارد. یافته‌های حاصل از این پژوهش‌ها نشان داد که هر چه رضامندی زناشویی بین زوجین پایین باشد، مشکلات عاطفی - رفتاری در کودکان افزایش می‌یابد.

○ از یافته‌های دیگر پژوهش حاضر همبستگی معنادار بین رضامندی زناشویی و نحوه ابراز هیجان والدین است که در جهت تأیید فرضیه «انتقال»^{۱۳} می‌باشد. انتقال، واژه‌ای است که از پیشینه پژوهشی جامعه‌شناسی تنیدگی^{۱۴} اقتباس گردیده است. این واژه اشاره به انتقال مستقیم خلق و خوی، عواطف و رفتار از یک موقعیت به موقعیت دیگر دارد. انتقال، فرایندی است که طی آن کیفیت ابراز احساسات فرد در یک موقعیت (مثلاً روابط زناشویی) در موقعیتی دیگر (مثلاً

روابط والد-کودک) مجدداً تولید می‌شود (رپتی^{۱۵}، ۱۹۸۷، به نقل از ارل و برمن، ۱۹۹۵). امری (۱۹۸۲)، با بررسی جامع و دقیق ادبیات تحقیق، مکانیسم‌هایی برای انتقال کیفیت روابط زناشویی به روابط والد-کودک ارائه داده است که در ذیل دو مکانیسم آن توضیح داده می‌شود:

□ الف) الگوگیری^{۱۶}: در این مکانیسم که از نظریه یادگیری اجتماعی استنتاج شده است، تأکید بر تقلید کودکان از والدین خود می‌باشد. بلسکی (۱۹۹۰)، معتقد است رفتارهای پرخاشگرانه و خصمانه والدین به هنگام اختلاف، الگوهای ناسازگارانه‌ای از حل مسأله و حل تضاد برای کودکان فراهم نماید. جانسن و الری (۱۹۸۷) پژوهشی در زمینه رفتارهای والدین و اختلال سلوک کودکان انجام دادند. این پژوهشگران، رفتارهای والدینی که فرزندان مبتلا به اختلال سلوک بود را با والدینی که فرزندان فاقد این اختلال بود، مقایسه نمودند. نتیجه این پژوهش نشان داد که رفتار والدین کودکان با اختلال سلوک در مقایسه با والدین گروه دیگر، پرخاشگرانه‌تر و خصمانه‌تر است. نکته جالب در این تحقیق آن بود که دو گروه والدین از لحاظ میزان رضامندی زناشویی با یکدیگر تفاوتی نداشتند. در واقع یافته‌های این پژوهش مبین این است که رفتارهای والدین به هنگام اختلاف با یکدیگر بیشتر از میزان مشکلات و ناراحتی‌های زناشویی آنها بر رفتار کودکان تأثیر می‌گذارد.

□ ب) تنیدگی‌زا بودن مشکلات زناشویی: در این مکانیسم، مشکلات زناشویی به عنوان عامل تنیدگی‌زا در نظر گرفته شده است. زوجینی که در روابط زناشویی خود با مشکلاتی روبرو هستند، تحت شرایط تنیدگی‌زا می‌باشند و قادر نیستند به صورتی مناسب و با حساسیت به نیازها و خواست‌های فرزندان پاسخ دهند. بنابراین اختلافات زناشویی، می‌تواند مشکلاتی در روابط والد-کودک ایجاد کند (امد^{۱۷} و ایستر بروکس^{۱۸}، ۱۹۸۵، به نقل از ارل و برمن، ۱۹۹۵).

○ پژوهش حاضر همچنین نشان داد که نحوه ابراز هیجان والدین با مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان همبستگی معنادار دارد. به عبارت دیگر زمانی که والدین (مادر و پدر) هیجانات مثبت بیشتر و هیجانات منفی کمتری به کودک ابراز می‌کنند، مشکلات عاطفی - رفتاری کمتری از وی گزارش می‌شود. این یافته با پژوهش‌های ایزبرگ و همکاران (۲۰۰۱)، هالبرشتات و همکاران (۱۹۹۵)، دان و براون (۱۹۹۱)، همخوانی دارد. این پژوهش‌ها نشان دادند که چنانچه والدین در تعامل با فرزندان خود، هیجانات مثبت بسیار و هیجانات منفی اندک نشان دهند، میزان صلاحیت اجتماعی در کودکان افزایش یافته، مشکلات رفتاری بیرونی و درونی در آنها کاهش می‌یابد.

○ بنابراین نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر، ابراز هیجان والدین را می‌توان به عنوان متغیر

واسطه‌ای بین رضامندی زناشویی و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان به حساب آورد. زیرا رضامندی زناشویی و ابراز هیجان والدین، هر دو مستقل از یکدیگر با مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان رابطه داشتند. به بیان دیگر، متغیر ابراز هیجان والدین نمی‌تواند همبستگی معنادار بین رضامندی زناشویی و مشکلات عاطفی - رفتاری را تبیین نماید.

نتایج این پژوهش، یافته‌های فابر و همکاران (۱۹۹۰)، را که نشان دادند، ارتباط معنادار بین کیفیت زناشویی و رفتار کودک از طریق رفتار والدینی تبیین می‌شود، مورد تأیید قرار نمی‌دهد. علت این ناهمخوانی را شاید بتوان در سنین کودکان شرکت‌کننده در پژوهش حاضر با پژوهش یاد شده دانست. در این زمینه میتوان به نظرات دیویس و کامینگز (۱۹۹۴)، استناد کرد. این پژوهشگران معتقدند، هر چقدر سن کودک بالاتر رود و تجارب بیشتری از اختلافات بین والدینی و همچنین تعاملات منفی آنان با خودشان را داشته باشند، اثر واسطه‌گی رفتار والدینی در رابطه بین کیفیت زناشویی و کیفیت روابط والد-کودک بیشتر خواهد شد.

○ بسیاری از پژوهش‌هایی که به بررسی تأثیر رفتار والدینی بر رفتار کودک پرداخته‌اند، صرفاً مبتنی بر دیدگاه مادر بوده‌اند. اما در پژوهش حاضر علاوه بر بررسی نحوه ابراز هیجانات مادر، ابراز هیجانات پدر نیز به عنوان متغیر واسطه‌گر در رابطه بین رضامندی زناشویی و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان مورد بررسی قرار گرفته است. در واقع با تأکید بر نقش ابراز هیجانات پدر به عنوان یکی از متغیرهای مرتبط با رفتار کودک، تحقیقات پیشین گسترش یافته است. یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از همبستگی معنادار بین ابراز هیجان پدر و مشکلات عاطفی - رفتاری کودک است. بدین ترتیب که ابراز هیجان مثبت پدر، کاهش مشکلات عاطفی - رفتاری کودک را در پی دارد. اما زمانی که پدر هیجانات منفی ابراز می‌کند، مشکلات عاطفی - رفتاری در فرزندش افزایش می‌یابد. همچنین این پژوهش نشان داد، رضامندی زناشویی با نحوه ابراز هیجانات پدر به کودک همبستگی معنادار دارد. زمانی که رضامندی زناشویی بین زوجین پایین می‌آید، ابراز هیجانات منفی پدر به کودک افزایش می‌یابد ولی با افزایش رضامندی زناشویی، پدر هیجانات مثبت بیشتری به کودک ابراز می‌نماید. بررسی پیشینه تحقیق نیز مبین آن است که روابط پدر - کودک بیشتر از روابط مادر - کودک از کیفیت روابط زناشویی تأثیر می‌پذیرد (بلسکی، ۱۹۹۰؛ پارک، ۱۹۹۶).

○ یکی از یافته‌های درخور توجه این پژوهش همبستگی معنادار ابراز هیجانات پدر با ابراز هیجانات مادر است. به طوری که افزایش ابراز هیجانات مثبت پدر به کودک، با افزایش ابراز هیجانات مثبت مادر همراه است، و زمانی که مادر هیجانات منفی بیشتری به کودکش نشان

می‌دهد، ابراز هیجان منفی پدر به کودک نیز افزایش می‌یابد. از سوی دیگر تحلیل داده‌های بدست آمده از پژوهش حاضر، همبستگی معنادار و غیرمستقیمی بین ابراز هیجانی مثبت پدر و ابراز هیجان منفی مادر نشان داد. بدین ترتیب که با افزایش ابراز هیجان مثبت پدر به کودک، ابراز هیجان منفی مادر به کودک کاهش می‌یابد.

○ به طور کلی یافته‌های پژوهش حاضر هماهنگی با رویکرد سیستمی مبین آن است که خانواده، سامانه‌ای^{۱۹} است که در آن اعضاء ارتباط متقابل دارند و بر یکدیگر تاثیر می‌گذارند و شناخت زیر مجموعه‌های این سامانه و درک روابط چندگانه میان آنها از جمله گام‌های مثبتی است که میتوان در جهت بهبود زندگانی کودکان برداشت. همچنین نتایج بدست آمده از این پژوهش بر اهمیت آموزش و توسعه مهارت‌های مثبت والدینی (مانند محبت بیشتر و خصومت کمتر) در کاهش پیامدهای منفی ناشی از مشکلات زناشویی بر رفتارهای هیجانی - اجتماعی کودکان تاکید می‌نماید.

البته باید اذعان کرد که در پژوهش حاضر، اندازه‌گیری متغیرهای رضامندی زناشویی، ابراز هیجان والدین و مشکلات عاطفی - رفتاری کودکان به صورت همزمان انجام شده است، لذا نتایج حاصل از این تحقیق را نمی‌توان به صورت روابط علی تفسیر نمود.

○ ○ ○

یادداشت‌ها

1- Marital quality	2- Behavioral problems
3- Parent-child relationship	4- Mediatlional
5- Parents' emotional expressivity	6- Self-esteem
7- Security attachment	8- Children's Behavior Questionnaire
9- Reliability	10- Validity
11- Multiple regression	12- Hierarchical
13- Spillover	14- Stress
15-Repatti	16- Modeling
17- Emde, R. N.	18- Easterbrooks, M. A.
19- System	

منابع

- سرمد، زهره (۱۳۷۸). متغیرهای تعدیل‌کننده و واسطه‌ای: تمایزات مفهومی و راهبردی. پژوهش‌های روان‌شناختی،

۸۲، ۴۳، ۵۳-۶۳.

SID.ir - یوسلفی، فریاد (۱۳۷۶). هنجاریابی مقیاس راتر به منظور بررسی مشکلات رفتاری و عاطفی دانش‌آموزان دختر و

پسر مدارس ابتدائی شیراز. مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره سیزدهم، شماره های اول و دوم (پیاپی ۲۵ و ۲۶).

Belsky, J. (1990). Parental and non-parental child care and childrens' socioemotional development: A decade in review. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 885-903.

Davies, P. T. & Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116, 387-411.

Dunn, J. & Brown, J. R. (1991). Relationships, talk about feelings and the development of affect regulation in early childhood. In: J. Garber & K. A. Dodge (Eds). *The Development of Emotion Regulation and Dysregulation* (pp.89-108). New York: Cambridge University Press.

Eisenberg, N.; Gershoff, E. t.; Fabes, R. A.; Shepard, S. A. & Murphy, B. C. (2001). Mother's emotional expressivity and children's behaviour problems, and social competence: mediation through children's regulation, *Developmental Psychology*, 37(4), 475-499.

Emery, R. E. (1982). Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin*, 92, 310-333.

Emery, R. E. & Ó Leary, K. D. (1982). Children's perceptions of marital discord and behavior problems of boys and girls. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 10, 11-24.

Erel, O. & Burman, B. (1995). Interrelatedness of marital relations and parent-child relations: A meta-Analytic review. *Psychological Bulletin*, 118, 1, 108-132.

Fauber, R.; Forehand, R.; Thomas, A. M., & Wierson, M. (1990). A mediational model of the impact of marital conflict on adolescent adjustment in intact and divorced families: The role of disrupted parenting. *Child Development*, 61, 1116-1123.

Halberstadt, A. G.; Cassidy, J.; Stifter, C. A.; Parke, R. D. & Fox, N. A. (1995). Self-expressiveness within the family context: Psychometric support for a new measure. *Psychological Assessment*, 7, 93-103.

Holmbeck, G. N. (1997). Toward terminological, conceptual, and statistical clarity in the study of mediators and moderators: Examples from the child-clinical and pediatric psychology literatures. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65, 4, 599-610.

Johnson, P. L. & O'leary, K. D. (1987). Parental behavior patterns and conduct disorders in girls. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 15, 573-581.

Katz, L. F., & Gottman, J. M. (1993). Patterns of marital conflict predict children's internalizing and externalizing behaviors *Developmental Psychology*, 29, 240-590.

Kitzman, K. M. (2000). Effects of marital on subsequent triadic family interactions and parenting.

Developmental Psychology , 36,3-13.

Lindahl, K. M. (1998). Family process variables and children's disruptive behaviour problem.

Journal of Family Psychology, 12, 420-436.

Parke, R. D. (1996). *Fatherhood*. Cambridge, M. A: Harvard University Press.

Peterson, J. L. & Zill, N. (1986). Marital disruption, parent child relationships and behaviour problems in children. *Journal of Marriage and the Family*, 48, 295-307.

Reid, W. J. & Crisafulli, A. (1990). Marital discord and child behaviour problems: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 18, 105-117.

Rutter, M. A. (1967). Children's behavior questionnaire for completion by teachers: Preliminary findings. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 8, 1-11.

Tschann, J. M.; Johnston, J. R.; Kline, M. & Wallerstein. (1989). Family process and children's functioning after divorce . *Journal of Marriage and the Family*, 54, 431-444.

